

JOHN RAWLS'UN İNSAF OLARAK ADALET TEORİSİ'NİN ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRMESİ*

Enes ERYILMAZ**

ÖZ

Bu çalışma, John Rawls'un adalet teorisinin tarihi ve felsefi bağlamda eleştirel bir analizidir. Bu amaçla Bir Adalet Teorisi'nden (1971) İnsaf olarak Adalet: Yeni bir İfade (2001)'ye kadar olan eserleri incelenmiştir. Sadece Rawls'un adalet teorisi değil, aynı zamanda metafizik ve metaetiğe olan yaklaşımı da insaf olarak adaleti derinlemesine anlamak için ele alınmıştır. Rawls'un ana argümanları ve tezlerini ortaya koyarken, en önde gelen eleştirmenleriyle birlikte eleştirel bir yaklaşım benimsenmiştir. Bunun için bu çalışma, Rawls'un teorisinin çalışılabilir olup olmadığı, tam olarak neyi savunduğu, insaf olarak adalet ile neyi hedeflediği ve tutarlı olup olmadığı gibi soruların cevabını aramaktadır. Maalesef, Rawls'un tutarlı bir eşitlikçi ve aynı zamanda liberal bir adalet teorisi önermediği görülmektedir. Dolayısıyla, o özgürlük ve eşitlik fikirlerini uzlaştıramamıştır.

Anahtar Sözcükler: John Rawls, İnsaf Olarak Adalet, Eşitlikçi Liberalizm, Sosyal Sözleşme, Dağıtıcı Adalet.

A CRITICAL ASSESSMENT OF JOHN RAWLS'S THEORY OF JUSTICE AS FAIRNESS

ABSTRACT

This study is a critical analysis of John Rawls's theory of justice in its historical and philosophical context. To that end, his works are examined from A Theory of Justice (1971) to Justice as Fairness: A Restatement (2001). Not only Rawls's theory of justice but also his approach to metaphysics and metaethics are also tackled to understand justice as fairness deeply. While setting out Rawls's main arguments and theses, a critical approach is adopted with his foremost critics. This study thus searches for answers to the questions such as whether Rawls's theory is workable, what does he precisely defend, what does he aim at with justice as fairness, and whether it is consistent or not. Unfortunately, it is seen that Rawls fails to propose a coherent egalitarian as well as liberal theory of justice. Hence, he could not reconcile the ideas of freedom and equality.

Keywords: John Rawls, Justice as Fairness, Egalitarian Liberalism, Social Contract, Distributive Justice.

* Bu çalışma 2019 yılında Prof. Dr. Ahmet İnam'ın danışmanlığında hazırlamış olduğum doktora tezimin özetidir; tezin tamamı için bkz. Enes Eryılmaz, *A Critical Assessment of John Rawls's Theory of Justice as Fairness*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)

2020 Güz, sayı: 30, ss. 223-240

Makalenin geliş tarihi: 21.07.2020

Makalenin kabul tarihi: 01.11.2020

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf>

FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)

Autumn 2020, issue: 30, pp.: 223-240

Submission Date: 21 July 2020

Approval Date: 01 November 2020

ISSN 2618-5784

Giriş

Kapital'in Marksistler için olan anlamı *Bir Adalet Teorisi*'nin eşitlikçi liberaller için olan anlamına eşdeğerdir. *Teori*, *Kapital* kadar gerçek dünyayı etkilemese de liberallerin entelektüel dünyasını derinden etkilemiştir. Hatta fazlası da vardır. John Rawls'un adalet teorisinin ne kadar önemli hale geldiği Robert Nozick'in şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "Bundan böyle siyaset felsefecileri ya Rawls'un teorisi içerisinde çalışmalı ya da niye çalışmayacağını açıklamalıdır."¹ Dolayısıyla onun etkisi liberallerle sınırlı değildir. 1971'den sonra adalet üzerine çalışan herhangi bir düşünür Rawls'un teorisi ile yüzleşmelidir. Bu nedenle biz, "insaf olarak adalet"i eleştirel bir şekilde inceleyip, teorinin çalışılabilir olup olmadığına karar vereceğiz.²

Çalışmamız Rawls'un erken dönem eserleriyle sınırlandırılmıştır; çünkü *dağıtıcı* adalet kuramını *Teori* (1971)'de ortaya koymuştur. Sonra *siyasal* adalet anlayışını *Siyasal Liberalizm* (1993)'de açıklamıştır. Son olarak, *Halkların Yasası* (1999)'nda *uluslararası* adalet anlayışını geliştirmiştir. Bu, son dönem eserlerindeki sorun ve metodolojilerin erken dönem eserlerinden farklı olduğu anlamına gelmektedir. Dağıtıcı adalet sorunu *Teori*'de tartışıldığı için ve *Teori* tartışmanın başlangıcı olduğu için, Rawls'un erken dönem eserlerine öncelik verilmiştir. Böylece, Rawls'un *dağıtıcı* adalet kuramının kendi içinde tutarlı olup olmadığı görülecektir.

Rawls'un neden bu kadar önemli olduğu sorulabilir. Cevabı basit: Rawls, çağdaş akademik çevrelerde sosyal adalet tartışmasını açan ve onu güncel bir

¹ Robert Nozick, *Anarchy, State, and Utopia*, Basic Books, New York 1974, s. 183.

² Rawls, *Teori*'de ortaya koyduğu dağıtıcı adalet kuramına "insaf olarak adalet" (*justice as fairness*) adını vermiştir. "İnsaf olarak adalet" dediğimizde Rawls'un dağıtıcı adalet kuramını kastediyoruz; bkz. John Rawls, *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1971, ss. 3-11. "Justice as Fairness" Türkçeye genellikle "hakkaniyet olarak adalet" şeklinde tercüme edilmiştir; ancak bize göre "insaf olarak adalet" Rawls'un teorisinin amacını ve içeriğini daha iyi yansıtmaktadır. İnsaf, Türkçede "hakka ve adâlete uygun davranış, nefse değil vicdâna uyarak adâletle hareket etme, merhametli davranma" (İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul, 2010, s. 565) anlamına gelmektedir. İnsaf, Rawls'un adalet teorisinin ayırt edici ilkesi olan *fark ilkesini* tam olarak yansıtmaktadır; çünkü fark ilkesinde aşağıda açıklandığı gibi daha avantajlı olanların daha az avantajlı olanlara katkı sağlaması söz konusudur. Rawls, adalet teorisinde biçimsel bir adalet anlayışı değil insafı bir adalet teorisi ortaya koyduğu için onun teorisine "insaf olarak adalet" demeyi tercih ediyoruz. Ayrıca, insaf (إنصاف) kelimesi Arapça n-ş-f üçlü kökünden gelmektedir. "Yarılamak, bir kimsenin malının yarısını almak, bir nesnenin yarısını bölüp almak" (Mütercim Âsim Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, İstanbul, h. 1250, c. 2, s. 848) gibi anlamları olan bu kökün eşit paylaşım ile alakalı olduğu aşikardır. Dolayısıyla, "insaf olarak adalet" ifadesi Rawls'un eşitlik fikrine verdiği önemi de aksettirmektedir.

konu yapan filozoftur. Rawls *Teori*'de, mevcut teorilere alternatif bir adalet kuramı önermiştir. Rawls'un *Teori*'sinden sonra sayısız filozof sosyal ya da dağıtıcı adalet üzerine yazmıştır. Bazıları *Teori*'yi reddetmiş, bazıları benimsemiş ve diğerleri de ondan etkilenecek alternatif adalet kuramları geliştirmiştir.³ Ancak, Rawls tartışmayı açtığı ve tartışmanın devam etmesini sağladığı için aslan payını hak etmiştir. Zaten onun bu önemli yeri onu eleştiren filozoflar tarafından bile kabul edilmiştir.

Rawls'un şaheseri adalet tartışmasını ilk olarak analitik felsefede başlatmış, ardından kıta Avrupası felsefesine yayılmıştır. Bazı filozoflar Rawls'u eleştirmiş, bazıları da Rawls'u teoriyi benimsemiş ve geliştirmişlerdir. Rawls'un kendisi de bazı eleştirilere cevap vermiştir. Nihâî olarak, bu adalet tartışmasından çok zengin bir literatür doğmuştur. Bu geniş literatürü ve adalet üzerine yapılan sıcak tartışmaları Rawls'a borçluyuz. Filozof tartışmanın öncüsü, hızlandırıcısı ve geliştiricisi olduğu için şöhretini hak etmektedir. Bu nedenle bilginler, çağdaş analitik siyaset felsefesini Rawls'un *Teori* (1971)'si ile başlatırlar.

İlaveten, bu geniş literatüre dayanarak bu çalışma gereksiz görülebilir. Oysa bu çalışmayı gerekli kılan iki önemli neden vardır. Birincisi, *Teori*'nin yayımlanmasından sonra, eleştirmenlerin çoğu Rawls'un niyetini ve kuramını yanlış anlamıştır. İkinci olarak, o soldan sağa kadar çeşitli pozisyonlarda konumlandırılmıştır. Ancak Rawls eleştirilere cevap verdikten sonra, kendisinin gerçek niyeti ve konumu belli olmuştur. Dolayısıyla, Rawls'un adalet kuramını doğru bir şekilde anlayabilmek için *Teori* (1971)'den *İnsaf Olarak Adalet: Yeni bir İfade* (2001)'ye kadar olan eserlerini dikkatli bir şekilde incelememiz gerekmektedir.

Şu hâlde iki taraflı bir sorun var: Birincisi, Rawls'un tam konumunu belirlemek; ikincisi, onun amacını ve adalet teorisini anlamak. Bu yüzden "insaf olarak adalet" in ana hatlarını çıkarıp, onun başlıca argümanlarını ve

³ Reddedenlere örnek olarak bkz. Nozick, *Anarchy, State, and Utopia*; Michael Walzer, *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*, Basic Books, New York 1983; G. A. Cohen, *If You're an Egalitarian, How Come You're So Rich?*, Harvard University Press, Cambridge, MA. 2000. Benimseyenlere örnek olarak bkz. Samuel Freeman, *Justice and the Social Contract: Essays on Rawlsian Political Philosophy*, Oxford University Press, New York 2007; Norman Daniels, *Justice and Justification: Reflective Equilibrium in Theory and Practice*, Cambridge University Press, New York 1996; Thomas Pogge, *Realizing Rawls*, Cornell University Press, Ithaca 1989. Rawls'dan etkilenecek farklı yaklaşımlar geliştiren filozoflara örnek olarak bkz. Amartya Sen, *The Idea of Justice*, Harvard University Press, Cambridge 2009. Martha Nussbaum ve Amartya Sen, (ed.) *The Quality of Life*, Clarendon Press, Oxford 1993; Rainer Forst, *Contexts of Justice: Political Philosophy beyond Liberalism and Communitarianism*, çev. John M. M. Farrell, University of California Press, Berkeley 2002.

John Rawls'un İnsaf Olarak Adalet Teorisi'nin Eleştirel Bir Değerlendirmesi
Enes ERYILMAZ

metodolojisini eleştirel bir şekilde inceleyeceğiz. Araştırmanın sonunda insaf olarak adaletin mümkün olup olmadığı görülecektir. Neticede, Rawls'un teorisinde üstesinden gelinemeyecek zorluklar ve iç çelişkiler bulunduğu tespit edilmiştir. Dahası, Rawls'un birincil değerler (*primary goods*) kümesi ve adalet ilkeleri, tüm zamanlar ve bütün toplumlar için uygun değildir. Onlar yalnızca Rawlsu bir topluma uygulanabilir. Rawls ve Rawlsular, yine de eleştirilere cevap vermeye çalışmışlardır. Bundan dolayı, her iki tarafın argümanlarını sırayla eleştirel bir şekilde inceleyerek *insaf olarak adaletin sürdürülebilirliğini* değerlendireceğiz.

Bu çalışmada, Rawls'un bir tür *eşitlikçi liberalizmi* savunduğu iddia edilmiştir. İnsaf olarak adaletin doğru tanımı eşitlikçi liberalizmdir; çünkü bu ifadeye vurgu eşitlikçilikten ziyade liberalizm üzerinedir. Rawls'un teorisindeki *özgürlüğün önceliği* hesaba katıldığında bu yakıştırma anlamlı hale gelir. *Eşitlikçi liberalizm* tabirinin Rawls'un insaf olarak adalet idealini doğru şekilde yansıttığı görülür. Rawls klasik bir liberal olmasa da yine de liberal gelenek içerisinde yer almaktadır. Fakat, Rawls'un eşitlikçiliği onun liberal karakteri kadar baskın değildir. Bununla beraber, insaf olarak adaletin eşitlikçi bir eğilimi vardır. Bir diğer deyişle Rawls, özgürlüğe özel bir vurgu yaparak, özgürlük ve eşitliği bir araya getiren bir adalet teorisi kurmaya çalışmıştır.

Bu çalışma, Rawls'un dağıtıcı adalet teorisinin eleştirel bir değerlendirmesidir. Bu yüzden öncelikle *Teori* metnine yoğunlaşıyoruz. Metin belirli bir bağlamda yazıldığı için, ilk olarak metnin bağlamını anlamamız gerekmektedir. Bu nedenle soruşturmaya, Rawls'un kendi hayat tecrübesiyle paralel olarak *Teori*'yi tarihî ve felsefi bağlamına oturtarak başlayacağız. *Teori*'yi etkileyen sosyal koşullar, siyasal çatışmalar ve insaf olarak adaletin felsefi rakipleri (faydacılık ve sezgicilik) ikinci kısımda kısaca özetlenmiştir. Sonra, Rawls'un doğru pozisyonu ve dayandığı gelenek (*sosyal sözleşme*) incelenmiş; böylece onun teorisi kolaylıkla anlaşılabilir ve eleştirel bir şekilde değerlendirilmiştir.

Akabinde, insaf olarak adaleti ayrıntılı olarak ele alıyoruz. Rawls'un ana sorusu şudur: Adil bir sosyal iş birliği düzeni nasıl inşa edilebilir ve sürdürülebilir? *Teori*'nin temel fikri şudur: *saf usûlî adalet*. Bu amaçla Rawls, "başlangıç durumu" fikrini ortaya atar. Burada seçim usûlünün koşulları ve kısıtlamalarıyla birlikte bu fikir açıklanmıştır. Bu usûl sayesinde adil dağıtımın kriteri elde edilmiştir. Sonra, Rawls'un adalet ilkeleri teker teker ele alınmıştır. Son olarak insaf olarak adaletin, dağıtımını şekillendirdiği birincil değerler kümesi gözden geçirilmiştir.

Daha sonra Michael Walzer, Robert Nozick ve G. A. Cohen'in eleştirileri incelenmiş, Rawls'un onlara tatmin edici bir şekilde cevap verip veremediği karara bağlanmıştır. Farklı bakış açılarına sahip olmalarına rağmen, hepsi de Rawls'a içeriden eleştiriler yöneltmiştir. Böyle bir soruşturma ilk olarak Rawls'un duruşunu ve amacını doğru anlamamızı sağlamaktadır. İkinci olarak, *Teori'nin* kırılğan yapısını ortaya koymaktadır. Bu farklı bakış açıları insaf olarak adaletin farklı yönlerini aydınlatmaktadır. Rawls, *Teori'nin* kuramsal çerçevesine dayanarak Nozick'in itirazlarına cevap verse de Walzer ve Cohen'in ortaya çıkardığı sorunların üstesinden gelememiştir. Liberteryen bakış açısına sahip olan Nozick, Rawls'cu devletin geniş anlamda bireysel mülkiyet haklarını (yani *kendinin-sahibi olma hakkını*) ihlâl ettiğini savunmaktadır.⁴ Yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi doğal haklar devredilemez ve dağıtımçı bir kalıba dökülmüş adalet ilkesi tarafından çiğnenemezler. Çoğulcu ve cemaatçi (*communitarian*) bir bakış açısına sahip olan Walzer, Rawls'un *soyut* birincil değerler kümesinin ve adalet ilkelerinin bütün toplumlara hitap etmediğini iddia etmektedir; çünkü sosyal değerlerin anlamları ve dolayısıyla adalet ilkeleri toplumdan topluma değişmektedir.⁵ Eşitlikçi bakış açısına sahip olan Cohen ise, Rawls'un teorisinde insanların bir taraftan günlük yaşamlarında kişisel tercihlerini *bencilce* belirlediklerini, diğer taraftan temel sosyoekonomik kurumların *eşitlikçi* adalet ilkelerine göre düzenlendiğini ve bunun ahlaki bir tutarsızlık oluşturduğunu iddia etmektedir.⁶ Eşitlikçi bir topluma ulaşmak için hem özel seçimler hem de kamusal alan/kurumlar eşitlikçi tutumlarla yönetilmelidir; aksi takdirde Rawls'cu proje başarısız olacaktır.

Sonrasında, Rawls'un metafiziğe olan yaklaşımı incelenmekte ve insaf olarak adaletin metafizik varsayımları ortaya konmaktadır. Rawls, metafizik tartışmalardan başından beri uzak durmaya çalışsa da onlardan kaçmamıştır. Bu muhtemelen mevzunun hususiyetinden kaynaklanmaktadır: Metafizik kabuller olmadan adalet meselesi ele alınamaz. En azından Rawls, insaf olarak adaletin eşitlik ve özgürlük fikirlerini uzlaştırması, sosyal uzlaşma ve birliğe dayanması gerektiğini varsaymıştır. Dolayısıyla, bir adalet teorisi bazı metafizik iddialar içermektedir ve dahi içermelidir. Siyaset felsefesi yaparken, kimse metafizikten kaçamaz.

Son kısımda, metaetik tartışmaları aşmaya çalışan bir etik akıl yürütme yöntemi olarak Rawls'un "düşünsel denge"sini tartışıyoruz. Rawls, metaetik ve metodolojik tartışmalardan uzak kalamamıştır. Özellikle bu yöntem, sezgicilik ve görelilikle suçlanmıştır. Düşünsel denge temelde *ahlaki*

⁴ Nozick, *Anarchy, State, and Utopia*, 7. Bölüm.

⁵ Walzer, *Spheres of Justice*, s. 5.

⁶ Cohen, *If You're an Egalitarian*, s. 122.

sezgilere dayandığından ahlaki ilkeler için sağlam bir temel sunamadığı iddia edilmiştir. Ayrıca bazı filozoflar, düşünümsel dengenin kişilerin düşünülmüş görüşlerine bağlı (*görelî*) olduğunu öne sürmüştür. Düşünümsel denge yöntemi kişilerin düşünülmüş yargılarına dayandığı için, iki farklı kişi düşünümsel dengede aynı şekilde kendi ahlaki ilkelerini haklı gösterebilir. Bu yüzden Rawls'un yöntemi sezgiciliğe ve göreliliğe çare bulamamıştır.

Tarihî ve Felsefi Bağlam

Rawls'a ve dolayısıyla *Teori*'nin yazımına etki eden dört büyük tarihi olay vardır: 2. Dünya Savaşı (1939–1945), Vietnam Savaşı (1955–1975), Soğuk Savaş (1945–1991) ve Sivil Haklar Hareketi (1955–1965). *Teori* 20. Yüzyılda gerçekleşen bu siyasal ve sosyal çatışmalar esnasında yazılmıştır (Rawls 1950'den itibaren *Teori*'yi yazmak için notlar almaya başlamış ve 1971'de kitabını yayımlamıştır). Rawls, 2. Dünya Savaşı'na bilfiil katılarak savaşın yol açtığı acımasız zulümlere ve felaketselere şahit olmuştur. Hiroşima'ya atom bombası atıldıktan hemen sonra gitmiş ve yıkımı kendi gözleriyle müşahede etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Vietnam Savaşı'na dahil olduğunda (1965) Rawls, Harvard Üniversitesi'nde görev yapmaktadır. Zorunlu askerlik hizmetine rağmen gençler Vietnam'a gitmek istemez. Bundan dolayı Amerikan Savunma Bakanlığı başarılı öğrencileri zorunlu askerlikten muaf tutar. Bu durumda, öğrencilerin kaderi öğretmenlerin eline geçer ve başarısız bir not öğrencilerin Vietnam'a gitmesine neden olur. Rawls bu uygulamaya karşı çıkar, çünkü zengin ve nüfuzlu aileler hocalara kendi çocuklarına iyi not vermeleri için baskı kurar. Tabii ki bu apaçık bir haksızlıktır. Zengin ailelerin çocukları eğitimlerine devam ederken, fakir ailelerin çocukları Vietnam'a gidip savaşmak zorunda kalacaktır. Rawls'a göre her hâlükârda zorunlu askerlik olacaksa da eşit bir seçim usûlü belirlenmelidir. *Teori*'nin yazımına etki eden bir diğer faktör ise Soğuk Savaş'tır. Soğuk Savaş bilindiği üzere iki blok arasında gerçekleşmiştir: ABD önderliğindeki "kapitalist" blok ve SSCB önderliğindeki "komünist" blok. Dolayısıyla asıl savaş ideolojiler arasında cereyan etmiştir. Her bir taraf kendi ideolojisini dünyaya hâkim kılmaya çalışmıştır. İşte kapitalizm ve Marksizm arasında gerçekleşen bu Soğuk Savaş döneminde Rawls üçüncü yolun imkânını aramış ve hâlâ "rasyonel bir teori inşa etmek için imkân olduğunu büyük bir ölçekte göstermiştir."⁷ Son olarak, ABD'de kölelik her ne kadar 1865 yılında kaldırılrsa da etnik ayrımcılık farklı biçimlerde 1960'ların sonuna kadar devam etmiştir. "Ayrı ama eşit" doktrini altında beyazlar

⁷ Joseph Raz, "Facing Diversity: The Case of Epistemic Abstinence," *Philosophy & Public Affairs* 19/1, Winter 1990, s. 5.

ayrıcılıklarını Sivil Haklar Hareketi'ne kadar sürdürmüşlerdir. Okullar, hastaneler, restoranlar, otobüslerdeki yerler bile ayrılmıştır. Örneğin otobüslerde ön koltuklar "beyazlara" arka koltuklar "siyahlara" ayrılmıştır. "Jim Crow" adıyla bilinen yasalara göre eğer ön koltuklar dolduysa ve bir beyaz ayakta kaldıysa bir siyah ona yerini vermelidir. Ancak 1 Aralık 1955'de siyah bir kadın olan Rosa Parks yerini beyaz bir vatandaşa vermeyi reddetmiş ve yerinden kalkmamıştır. Bunun üzerine Parks tutuklanmış ve bu olay ABD geneline yayılacak olan olayları tetiklemiştir. Ardından, Martin Luther King, Jr., Stokely Carmichael ve Malcolm X gibi aktörlerin de harekete dahil olmasıyla ABD siyahların sivil ve siyasal haklarını vermek zorunda kalmıştır. Nihayet 1960'ların sonunda, okullarda, otellerde, otobüslerde, restoranlarda vb. kamusal alanlarda etnik ayrımcılık yasaklanmış ve kaldırılmıştır.

Bu dört büyük olayın Rawls ve adalet teorisi üzerinde çok ciddi etkisi olmuştur. Bu olaylardaki haksızlıklar, zulümler ve eşitsizlikler Rawls'u derinden etkilemiştir. Şu hâlde, 20. Yüzyılın ortalarında gerçek hayatta çözüm bekleyen acil, pratik sorunlar ve haksız uygulamalar olmasına rağmen, akademide bu sorunların bir karşılığı neredeyse yoktu. Bu sırada Amerikan felsefeciler metaetik, ahlak dilinin ikinci düzey analizi, dilbilimsel analiz gibi teorik meselelerle uğraşmaktaydılar. Sokakta bir dizi yakıcı sorun olmasına rağmen akademisyenler etik ve siyaset felsefesi gibi alanları bilimsellikten uzak yaklaşımlar olarak görmekteydiler. Tam da bu noktada, Rawls'un *Teori'si* bu boşluğu doldurmuş ve Jürgen Habermas'ın deyişiyle, "uzun zamandır bastırılmış olan ahlaki sorunları yeniden önemli felsefi soruşturma konusu düzeyine taşımış ve çağdaş pratik felsefe tarihinde bir dönüm noktası olmuştur."⁸ Böylece, normatif soruşturma yeniden akademik felsefe çevreleri tarafından ciddiye alınmıştır.

Teori'nin yazıldığı dönemde İngilizce konuşan dünyada cârî olan ahlak teorileri ise faydacılık (*utilitarianism*) ve sezgicilik (*intuitionism*). Her ne kadar bu teoriler eleştirilse de yerine bir alternatif koyulmadığından hakimiyetlerini devam ettirmiştir. İşte Rawls bu alternatifsizliği ortadan kaldırmak için *Teori'yi* yazmıştır. Özel olarak da faydacılığa karşı yazmıştır; çünkü faydacılık 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar İngilizce konuşan dünyada ahlak ve siyaset felsefesinde başat rolü oynamıştır. Ancak Rawls'a göre faydacılık, anayasal demokrasi için sağlam bir temel sağlayamamıştır. Faydacılar toplumu bir birey gibi düşünüp, fayda-maliyet analizi yaparak değerlendirme yapar. Bireyler maksimum kazancı verecek olan eylemleri tercih

⁸ Jürgen Habermas, "Reconciliation Through the Public Use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism," *The Journal of Philosophy* 92/3, March 1995, s. 109.

eder.⁹ Tıpkı bunun gibi faydacı toplum da toplam kazancını maksimize edecek şekilde hareket eder. Bu yaklaşımda, kamu yararı için bazılarının hakları ve özgürlükleri fedâ edilebilir, çünkü önemli olan “toplam fayda”dır. Eğer toplam faydayı maksimize etmek için bazılarının (Ör. Siyahlar, işçiler vb. alt grupların) haklarını fedâ etmek gerekiyorsa, fayda-maliyet analizi yapıldıktan sonra toplam getiri götürüden fazla çıkıyorsa bu düzenlemeyi yapmak rasyoneldir. Görüldüğü üzere faydacı yaklaşımda bireylerin hakları ve özgürlükleri toplam fayda için gözden çıkarılabilir. İşte Rawls bu mantığı reddetmektedir. Rawls’a göre bu yaklaşım demokratik kurumların zeminine koyulamaz. Bütün insanlar özgür ve eşittir, dolayısıyla bazı insanların temel hakları ve özgürlükleri toplam fayda için fedâ edilemez. Rawls’un karşı çıktığı sezgicilik ise bir tür çoğulcu sezgiciliktir. Çoğulcu sezgicilikte bir sürü “ilk ilke” vardır, ancak bu ilkeler çatıştığında başvurulacak belirli bir yöntem ya da öncelik kuralı yoktur. Şu hâlde ilkeler çatıştığında sezgisel olarak karar verilir. Bu da son derece öznel ve keyfi bir yöntemdir. Bundan dolayı, Rawls’a göre bir ahlak teorisi sezgilere olabildiğince az başvurmalıdır. Çünkü herkes kendi sezgisine göre hareket edecek olursa ortak bir anlaşma zemini bulmak çok zor olacaktır (ya da nüfuz sahibi olanlar kuralları ve ilkeleri kendi çıkarlarına göre düzenleyecektir). Bu yüzden bir adalet teorisi, makul ahlaki kıstaslara ve ilkeler arasındaki çatışmaları engelleyecek öncelik kurallarına dayanmalıdır. Sezgiciliğin öncelik kuralı yoktur, faydacılık ise bir tek ilkeye (toplam fayda) göre hareket etmektedir. Şu hâlde, Rawls’a göre ne sezgicilik ne de faydacılık anayasal demokrasi için sağlam bir zemin ortaya koyabilmıştır.

Rawls’a göre gerekli olan bu sağlam zemini sağlayacak olan John Locke’dan Immanuel Kant’a kadar olan sosyal sözleşme geleneğidir. Rawls, Locke’dan liberal düşünceleri, Kant’dan ise eşitlikçi idealleri temellük ederek kendi adalet teorisini bu sözleşmecî geleneğin üzerine inşa etmiştir. Dolayısıyla, Rawls’un eşitlikçi liberal adalet teorisinin *liberal* ayağını Locke, *eşitlikçi* ayağını da Kant oluşturmuştur. Ancak bu motamot bir aktarım değildir. Rawls, Locke ve Kant’dan aldığı sözleşmecî düşünceleri *analitik felsefede* eriterek kendine mâletmiştir. Mesela, Locke’un “doğa hali” fikri Rawls’un “başlangıç durumu” kavramına ilham vermiştir; ya da Kant’ın “özerklik” düşüncesi Rawls’un “bilgisizlik peçesi” nosyonunu doğurmuştur. Ancak, *Teori*’de Rawls en çok Kant’a borçludur. Kendisinin de itiraf ettiği gibi, “özerklik,” “koşulsuz buyruk,” “amaçlar krallığı,” “kamusallık” ve daha pek çok fikri Rawls, Kant’tan alarak adalet teorisini kurmuştur. Bu anlamda *Teori* Kantçıdır, ancak Kant’ın doğrudan kopyası değildir. Rawls, *Teori*’nin temellerini Kant ve Locke’tan alsa da sayısız ahlak ve siyaset felsefecisinden istifade etmiş, bir duvarcı ustası gibi onlardan

⁹ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 24.

aldığı fikirleri teorisinin münâsip yerlerine kendi potasında eriterek yerleştirmiştir. Şu hâlde *Teori*, Rawls'un ellerinde şekillendiği için her şeyden önce onun kendi eseridir. Hâsılı, Amerikalı filozof diğer filozofların kavramlarını *kendi potasında eriterek* özgün adalet teorisini oluşturmuştur.

Bir Adalet Teorisi

Rawls, *Teori*'nin problemini ortaya koyarken önce toplum kavramını tanımlar. Ona göre toplum, "karşılıklı çıkar için iş birliği yapan bir teşebbüstür (*a cooperative venture for mutual advantage*)."¹⁰ Böylece insanlar, yaşam için gerekli olan her nesneyi kendileri üretmek zorunda kalmaz. Bununla beraber, sosyal iş birliği neticesinde istenilen miktardan çok daha fazlası üretilir. İşte sorun tam da bu noktada ortaya çıkar: "İş birliği neticesinde üretilen bu fazla menfaatler nasıl dağıtılacaktır?"¹¹ Hangi ilke(ler)e göre dağıtım yapılırsa adil bir dağıtım olur? Rawls'a göre adil dağıtım tek bir ilkeyle gerçekleştirilemez. Menfaatlerin paylaşımı için bir ilkeler kümesi gerekmektedir. Bu ilkeler kümesi bize menfaatlerin paylaşımını belirleyecek olan sosyal düzenlemeleri seçme kriterini verecektir. Yani Rawls doğrudan bir paylaşım ve dağıtımdan ziyade, "toplumun temel kurumları" (kısaca *temel yapı* diyelim) üzerinden gerçekleştirilecek olan bir dağıtım öngörmektedir. Toplumun temel kurumları bu ilkeler kümesine göre belirlenecek ve bu kurumlar da sosyal iş birliğinden doğacak olan menfaat ve sorumlulukları (dolayısıyla insanların alacakları payları) belirleyecektir. Şu hâlde, Rawls'a göre dağıtımcı adaletin asıl sorusu şudur: "Nesilden nesle devam edecek adil, verimli ve üretken bir sosyal iş birliği sisteminin temel yapısının kurumları, birleşik bir yapı oluşturacak şekilde, nasıl düzenlenmelidir?"¹² Bundan dolayı Rawls, toplumun temel yapısını tanzim edecek adalet ilkelerini aramaktadır. Nitekim, adalet ilkeleri ile Rawls'un kastettiği temel yapının değerlendirilmesini sağlayan ahlaki kriterdir. Bu kritere göre toplumun temel yapısı değerlendirilecek ve adil olup olmadığına karar verilecektir. Bu nedenle, Rawls'a göre adalet ilkeleri aslında mihenk taşıdır. Bir toplumun temel yapısının adil olup olmadığını bu ilkelere göre anlayabiliriz. Rawls'a göre bir toplumun temel yapısı bu ilkeleri sağladığı ölçüde adildir.

Yukarıda anlatıldığı gibi, Rawls toplumun temel yapısına odaklanmaktadır. Peki toplumun temel yapısıyla Rawls'un tam olarak işaret

¹⁰ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 4.

¹¹ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 4.

¹² John Rawls, *Justice as Fairness: A Restatement*, ed. Erin Kelly, Harvard University Press, Cambridge, MA 2001, s. 50.

ettiği şey nedir? Toplumun temel yapısı (*the basic structure of society*), "bir kişinin hak ve özgürlüklerini belirleyen, yaşam boyu beklentilerini, ne olabileceğini ve ne kadar iyi olabileceğini etkileyen anayasa ve başlıca ekonomik ve sosyal kurumları içerir."¹³ Rawls işte bu yapı üzerine odaklanır; çünkü Rawls bu yapı değişince toplumun yukarıdan aşağıya tümünün etkileneceğini ve böylece eşit şartlar altında iş birliği yapan adil bir toplum oluşturulabileceğini varsaymaktadır. İlâveten, Rawls hiç kimsenin mevcut konumunu aslında hak etmediğini; zira hiç kimsenin doğum yerini, etnik kökenini, fiziksel ve zihinsel özelliklerini, doğal yeteneklerini, ailesini ve başlangıçtaki sosyoekonomik durumunu seçmediğini düşünmektedir. Gayet tabii bu özelliklerin hiçbirini biz seçmiş değiliz ve bunları değiştirebilmemiz mümkün de değildir. Dolayısıyla, Rawls'a göre: "Doğal dağıtım ne adildir ne de adil değildir; ne de insanların belirli pozisyonlarda dünyaya gelmeleri adaletsizliktir. Bunlar sadece doğal gerçeklerdir. Adil ya da adil olmayan, bu kurumların bu gerçekleri ele alma şeklidir."¹⁴ Şu hâlde, doğal dağıtımı değiştiremeyiz ancak toplumun temel kurumlarını değiştirebiliriz. Bu sayede insanların beklentilerini de değiştirebiliriz. İşte bu yüzden Rawls, toplumu etkileyen bu temel yapıya odaklanmaktadır. Rawls bu yapıyı, yarışa geriden başlayanların da eşit koşullar altında iş birliği yapabileceği şekilde düzenlemenin yollarını aramaktadır.

Temel yapı, Rawls'un hem odak noktası hem de kısıtlamasıdır. Bu, *Teori*'nin hemen her alana uygulanamayacağı anlamına gelmektedir. *Teori*, günlük hayata, iş dünyasına ya da uluslararası ilişkilere uygulanamaz. O sadece toplumun temel yapısı için tasarlanmış bir kuramdır. *Teori*'de toplum, "diğer toplumlardan tecrit edilmiş kapalı bir sistem gibi düşünülmüştür."¹⁵ Rawls bu kısıtlamayı pratik gerekçelerle yapmıştır. Eğer ulusal sınırlar içerisinde makul ve çalışan bir teori ortaya koyulabilirse, ikinci adımda bu uluslararası düzeye taşınabilir. Rawls bunu *Halkların Yasası* (1999)'nda denemiştir, ancak *Teori*'yi olduğu gibi küreye uygulamamıştır. Neredeyse başka bir kuram ortaya atmıştır. O yüzden *Halkların Yasası* kendi içinde ele alınmalıdır. Son olarak Rawls, *Teori*'yi *ideal* kuramla sınırlandırmıştır. Yani, "herkesin adil bir şekilde davrandığı ve adil kurumları desteklemek için üzerine düşeni yaptığı farz edilmiştir."¹⁶ Bu herkesin oyunu kurallarına göre oynadığı ve haksız kazanç elde etmediği anlamına gelmektedir. İdeal olmayan kuramda ise bazı insanlar haksız kazanç elde eder ve kuralları çiğnerler. Dolayısıyla ideal olmayan

¹³ John Rawls, "Distributive Justice," *Collected Papers*, ed. Samuel Freeman, Harvard University Press, Cambridge, MA 1999, ss. 133-134.

¹⁴ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 102.

¹⁵ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 8.

¹⁶ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 102.

kuramda günlük hayatta karşılaşılan hırsızlık, rüşvet vb. ihlaller ele alınmaktadır. Rawls günlük hayattaki bu adaletsizlik ve ihlallerin ideal kuram olmadan anlaşılamayacağını ve çözülemeyeceğini düşünmektedir. Bir diğer deyişle Rawls, mükemmel bir adalet teorisi ortaya koymadan kusurlu davranışları ya da uygulamaları yargılayamayacağımızı varsaymaktadır. Bu yüzden öncelikle "olması gereken"i ortaya koymaya çalışmaktadır. Ardından "olan," "olması gereken"e göre değerlendirilebilir ve düzeltilebilir.

Girizgâh kısmını bitirdikten sonra şimdi *Teori'nin* ana konusunu ele alabiliriz. *İnsaf olarak adaletin* temel varsayımı şudur: Eğer özgür, eşit ve rasyonel bireyler adil bir usûlü takip ederek adalet ilkelerini seçerse, bu seçim adil bir seçim olacaktır. *Özgür, eşit ve rasyonel bireyler, adil bir usûl olan başlangıç durumunda adalet ilkelerini seçerler; dolayısıyla seçim adildir.* Görüldüğü üzere Rawls'un yaklaşımı usûldür. Sonuçtan ziyade seçim usûlüne odaklanır. Yani insaf olarak adalet, *saf usûlî bir adalet (pure procedural justice)* teorisisidir. Rawls, "anlaşmaya varılan ilkelerin adil olması için adil bir usûl kurmaya çalışmaktadır;"¹⁷ çünkü *adil bir usûl* birincisi *adil bir sonuç* (dağıtım) verecek, ikincisi *adaletin kriterini* verecektir. İşte bu nedenle Rawls adil bir usûl bulmak için çaba sarf etmektedir. Rawls'un bu yaklaşımı aslında şu bilgece hikâyedeki çözüme benzemektedir. İki kardeşe bir pasta düşmekte ancak kardeşler pastayı nasıl bölüşecekleri konusunda anlaşamamaktadır. Büyük kardeş daha büyük bir dilim istemekte, küçük kardeş de bu duruma razı olmamaktadır. Bunun üzerine kardeşler dedelerine gider ve adil bir şekilde pastayı nasıl paylaşacaklarını sorarlar. Dedeleri de büyük kardeşe dönerek şöyle der: "Pastayı iki parça olacak şekilde nasıl istersen böl!" Küçük kardeşe de: "Ağabeyin pastayı böldükten sonra, sen istediğin dilimi alabilirsin" der. İlk seçim hakkı küçük kardeşte olduğu için ağabeyi de eşit bir paylaşım yapmak zorunda kalır. Aksi takdirde ona küçük parça kalacaktır. İşte bu bilgece hikâyeden de anlaşıldığı üzere adil bir usûl hem adaletin kriterini hem de adil bir neticeyi doğuracaktır. İşte Rawls'un hareket noktası bu düşüncedir. Bu düşünceyi geliştirerek *Teori'yi* oluşturmuştur.

Tıpkı bu hikâyede olduğu gibi, *başlangıç durumundaki* temsilciler *bilgisizlik peçesi* arkasında oldukları için temsil ettikleri insanların sosyoekonomik konumunu, doğal yeteneklerini, kişisel özelliklerini, cinsiyetini, yaşını, etnik kökenini, sosyal sınıfını, eğitim durumunu, dünya görüşünü (vb. özel niteliklerini) bilmedikleri için en kötü durumda olana göre adalet ilkelerini seçmek zorunda kalırlar. Rawls, temsilcilerin kendi gurubunu kayıramayacağı bir durum tasarlar ve bu durumda toplumun temel yapısını düzenleyecek olan

¹⁷ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 136.

adalet ilkelerini seçmelerini ister. Böylece, sosyal, doğal ve şans faktörleri devre dışı kalır ve temsilciler tarafsız bir şekilde seçim yapmak zorunda kalır (çünkü kendi temsil ettiği gurubun özelliklerini bilmemektedir). Adalet tanrıçasının gözleri gibi temsilcilerin gözleri temsil ettikleri gurubun özelliklerine karşı kördür. Onlar yalnızca insan psikolojisinin, sosyolojinin, siyasetin, ekonominin ve adalet ilkelerinin seçimiyle ilgili bilimlerin ilkelerini ve genel gerçekleri bilmektedir. Yani bilgisizlik peçesi, temsilcilerin insan ve toplumla ilgili genel gerçekleri ve ilkeleri bilmesine izin verirken temsil ettikleri kişilerin özel niteliklerini bilmelerini engellemektedir. Temsilciler ayrıca adaletin şartlarını da bilmektedir. Adaletin şartlarını Rawls büyük ölçüde David Hume'dan devşirmiştir. Bunlar adaleti "mümkün ve gerekli kılan"¹⁸ şartlardır. Rawls bunları öznel ve nesnel diye ikiye ayırmaktadır. Nesnel olanlar, kaynakların ortalama miktarda olması (çok değil, çünkü çok olursa adaletle gerek kalmaz.), insanların fiziksel ve zihinsel denkliği vb. adaleti mümkün kılan şartlardır. Öznel şartlar ise vatandaşların farklı dünya görüşlerine ve hayat planlarına sahip olmasıdır. Vatandaşlar rasyonel ve sınırlı yardımseverlik düzeyine sahip oldukları ve farklı ve birbirleriyle çatışan hedefler peşinde koştukları için çıkarları çatışır ve adalet erdemine ihtiyaç duyarlar. Rasyonel oldukları için kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışır ve "birincil değerler"ini sürekli artırmak isterler. Fakat sosyal ve ekonomik kaynaklar sınırlı olduğundan, amaçlarına ulaşmak için kamusal bir adalet anlayışı üzerinde anlaşmak zorunda kalırlar.

İşte bu şartlar altında Rawls, *eşit, özgür ve rasyonel* temsilcilerin, tarihsel adalet anlayışları arasından toplumun temel yapısına uygulanacak olan genel, evrensel, kamusal ve alenî, düzenleyici nihâî adalet ilkelerini seçmelerini istemektedir. Bu nihâî bir anlaşma olacak ve yukarıdan aşağıya toplumun tümüne etki edecektir. Rawls temsilcilerin şu ilkeleri seçeceğini düşünmektedir:

- a. Herkesin tamamıyla yeterli eşit temel haklar ve özgürlükler düzenine ulaşmak konusunda eşit hakkı bulunmaktadır ve bu düzen herkes için aynıdır. Bu düzende, eşit siyasal özgürlüklerin, ama sadece bu özgürlüklerin değerleri eşit olarak sağlanır.
- b. Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler şu iki şartı karşılamalıdır: Birincisi, eşitsizlikler herkese adil bir fırsat eşitliği altında açık olan konumlara ve makamlara bağlanmalıdır ve ikincisi, bu eşitsizlikler toplumun en az avantajlı üyelerinin en çok yararına olmalıdır.¹⁹

¹⁸ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 126.

¹⁹ Küçük değişikliklerle çeviri buradan alınmıştır: John Rawls, *Siyasal Liberalizm*, çev. Mehmet Fevzi Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 51.

Birincisine kısaca, *eşit temel özgürlükler ilkesi* denilmektedir. Aslında bu ilke, tüm yurttaşların temel hak ve özgürlüklerini teminat altına almaktadır. Rawls, George Orwell'ın *Hayvan Çiftliği*'ndeki gibi bazılarının daha eşit (!) olduğu bir düzen değil, herkesin aynı eşitlikte temel hak ve özgürlüklerden istifade ettiği bir düzen tahayyül etmektedir. Ancak, *eşit temel özgürlükler ilkesinde* asıl vurgulanan temel özgürlüklerdir. Yani bu ilke tüm özgürlüklere değil yalnızca temel özgürlüklere herkesin sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunlar genellikle *sivil haklar* ve *siyasal özgürlükler*dir (Ör. İfade özgürlüğü, oy verme hakkı vb.). Dolayısıyla birinci ilkede, bu bağlamda herhangi bir eşitsizlikten söz etmek mümkün değildir. Lakin, ikinci ilkeye geldiğimizde bazı şartlar altında sosyal ve ekonomik eşitsizliklere izin verildiği görülmektedir. Peki nedir bu şartlar? Bu şartları belirleyen adil fırsat eşitliği ilkesi ve fark ilkesidir. Rawls, bu ilkelerin vazettiği şartlar sağlandıktan sonra sosyoekonomik eşitsizliklere, verimlilik, yenilik ve teşvik gerekçeleriyle, müsaade edilebileceğini söylemektedir. *Adil fırsat eşitliği ilkesi* adından da anlaşılacağı üzere sosyal konuma bakılmaksızın aynı yeteneğe ve motivasyona sahip olan kişilerin aynı beklentiye sahip olabilmesi için gerekli olan imkânların sunulmasını gerektirmektedir. Farklı yetenekte olan insanlar bu imkânları değerlendirerek farklı mevkilere gelecektir. İşte bu yüzden eşitsizliklerin olması normaldir. Yani eşitsizlikler insanların yetki ve sorumluluklarından kaynaklanmalıdır (keyfi nedenlerden değil). *Fark ilkesi* ise doğal olarak yetenekli olan ve bunun neticesinde daha iyi mevkilere gelenlerin en az avantajlı olanlara katkı sağladığı takdirde bu konumlarını devam ettirmelerini şart koşmaktadır. Doğal olarak yetenekli olanlar toplumun en az avantajlı olanlarının eğitim öğretim gibi masraflarına katkı sağladıkları takdirde bu sosyoekonomik menfaatlerini devam ettirebilirler; aksi takdirde bu sosyoekonomik eşitsizliklere izin verilemez. Şu hâlde sosyal ve ekonomik eşitsizlikler herkesin, özellikle de en az avantajlı olanların, yararına olduğu takdirde uygun görülmektedir. Toplumun temel yapısı bu şartları sağlayacak şekilde düzenlenirse adil bir düzenden söz edilebilir. Bu sayede toplumun tüm üyeleri sosyal iş birliği sistemine istekli olarak katılacaktır. Avantajlı olanlar bu konumlarını devam ettirecek, az avantajlı olanlar da daha iyi hâle gelecektir. Böylelikle herkesin yararına olan adil ve verimli bir sosyal iş birliği sistemi istikrara kavuşacaktır. Kısacası, *insaf olarak adalet* düzeninde sosyal ve ekonomik eşitsizlikler herkesin yararına olacak şekilde düzenlenecektir.

Görüldüğü gibi Rawls'un adalet ilkelerinin iki tane olduğu söylene de ikinci ilke iki ilkeden oluştuğu için aslında üç tanedir: Eşit temel özgürlükler ilkesi, adil fırsat eşitliği ilkesi ve fark ilkesi. Peki bu ilkeler çatıştığında ne

yapılacaktır? Ya da elimizde sınırlı bir kaynak olduğunu düşünelim, bu kaynağı nereye aktarmamız en doğrusu olacaktır? Rawls bu ilkeler arasında bir öncelik sıralaması da yapmıştır. Yukarıda verildiği sırayla eşit temel özgürlüklerin adil fırsat eşitliği ilkesine önceliği vardır; adil fırsat eşitliğinin de fark ilkesine karşı önceliği vardır. Dolayısıyla, ilkeler arasında bir çatışma meydana geldiğinde bu hiyerarşiye göre karar verilecektir. Örneğin, elimizde kenar mahallede bir okul yaptıracak kadar bir fon olduğunu düşünelim. Görevliler okul yaptırmak için o kenar mahalleye gittiklerinde oradaki gençler okul yapımı için gereken miktarı nakit olarak kendilerine vermelerinin daha doğru olacağını, eğer böyle yaparlarsa iş kurabileceklerini söylerlerse ne yapmalıdır? Rawls'un adalet ilkelerinde adil fırsat eşitliği ilkesi fark ilkesinden önce geldiği için bu fonla okul yapmak gerekmektedir. Bu ilke fonun nakit olarak dezavantajlı olanlara verilmesi yerine okul yapımında kullanılmasının daha doğru olacağını söylemektedir. Eşit temel özgürlükler ilkesinin diğerlerine olan önceliği de daha fazla fırsat ve menfaat için bireylerin hak ve özgürlüklerinin fedâ edilmesini engellemektedir (böylece faydacılık seçeneği elenmiş olur). Rawls'un teorisinde temel özgürlüklerin diğer ilkelere karşı mutlak üstünlüğü vardır. *Temel özgürlükler* daha fazla sosyal ya da ekonomik çıkar için gözden çıkarılamaz. Bu nedenle, insaf olarak adalet teorisinde temel özgürlükler her şeyden önce, fırsatlar da servetten önce gelmektedir.

Sonuç

Bu çalışmanın asıl amacı, ünlü Amerikan filozofu John Rawls'un adalet teorisini doğru bir şekilde açıklamak, tarihî ve felsefi bağlam içerisinde doğru konumunu bulmak ve temel argümanlarını ve metodolojisini eleştirel bir şekilde incelemektir. Rawls'un teorisi yakından değerlendirildiğinde, onun kapitalizm ile komünizm arasında üçüncü bir yol temin etmek için özgürlük ve eşitlik kavramlarını uzlaştırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. *Bir Adalet Teorisi* (1971), İkinci Dünya Savaşı, Vietnam Savaşı, Soğuk Savaş ve Sivil Haklar Hareketi gibi yoğun çatışmalar ve savaşlar döneminde yazılmıştır. Bu sosyal, ekonomik, politik ve askerî çatışmalar döneminde Rawls, özgür, eşit ve rasyonel bireylerin, herkes için faydalı olacak adalet ilkeleri üzerinde anlaşabileceklerini göstermiştir. Bunun için özgürlüklerin, fırsatların ve kaynakların dağılımını en az avantajlı olanların en çok faydasına olacak şekilde düzenleyen adil bir sosyal iş birliği sistemi oluşturmak için bir tür *eşitlikçi liberalizm* geliştirmiştir. Bununla birlikte, eleştirel değerlendirmemiz Rawls'un teorisinin gerçekten eşitlikçi olmadığını göstermiştir. *Teori*, yukarıdan ve aşağıdan sınır koymasına rağmen, sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri tamamen ortadan kaldırmıyor; ancak, temel yapı aracılığıyla en az şanslı olanların en çok

yararına olacak şekilde eşitsizlikleri ayarlamaya çalışmaktadır. Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler, verimliliği, kaynakların etkin kullanımını ve yaratıcılığı arttırdığından, *insaf olarak adalet* eşitsizliklere izin vermekte ve dahi onları sürekli hâle getirmektedir. Bu nedenlerle Rawls, *eşitsizliğin olduğu zengin bir toplumu*, eşit fakat fakir bir topluma tercih etmektedir.

Projesini gerçekleştirmek için Rawls, sözleşmecî geleneğe, özellikle Locke ve Kant'a dayanmaktadır. Ancak Rawls basitçe filozofların kavramlarını alıp kendi teorisine dahil etmez, aynı zamanda deneysel ve pragmatik yaklaşıma uygun olacak şekilde onları yeniden düzenlemektedir. Bu anlamda, bir filozof olarak Rawls, seleflerinin fikirlerini temellük ederek kendi teorisini inşa etmektedir. İnsan doğasıyla ve durumuyla uyumlu, modern bir sosyal adalet teorisi oluşturmaya çalışmıştır. Yani, *insaf olarak adalet* ermişler için oluşturulmuş bir teori değildir; insanları özgür, eşit ve rasyonel kişiler olarak kabul etmektedir. Fakat aynı zamanda bu kişileri, kendilerini *başlangıç durumunda* ve *bilgisizlik peçesinin* arkasındaymış gibi düşünmeye ve adaletin ilk ilkelerini seçmeye zorlamaktadır. Simetrik olarak konumlandıkları ve kimse kendi temsil ettiği grubun sosyoekonomik durumunu tahmin edemediği için Rawls, kabul edilen ilkelerin adil bir sosyal sözleşmenin ürünü olacağını varsaymaktadır. *Teori*'de, seçim usûlü adil olduğu için, sonucun da adil olacağı farz edilmektedir. Bu, insaf olarak adaletin arkasındaki ana fikirdir: *saf usûlî adalet*. *Teori*'nin altında yatan temel düşünce budur: Adil usûl doğru bir şekilde takip edildiğinde, adil bir sonuç ortaya çıkacaktır. Adil seçim usûlü sayesinde, adalet ilkeleri elde edilecek ve bu ilkelerin temel yapıya uygulanması da adil sonuçları (yani dağıtılan payları) doğuracaktır.

Başlangıç durumunda Rawls, iki (yukarıda anlatıldığı gibi aslında üç) adalet ilkesinin seçileceğini savunmaktadır: eşit temel özgürlükler ilkesi, adil fırsat eşitliği ilkesi ve fark ilkesi. *Eşit temel özgürlükler ilkesi* toplumun, kabaca siyasal yapısını "herkesin aynı özgürlükler düzeniyle uyumlu olan tamamıyla yeterli eşit temel haklar ve özgürlükler düzenini"²⁰ temin edecek şekilde tasarlar; böylece her birey eşit temel özgürlüklerden yararlanabilecektir. Bunlar çoğunlukla, ahlaki yetilerin (*moral powers*: adalet duygusu ve iyi anlayışı için olan yetiler) tatmin edici bir şekilde gelişmesi ve yerine getirilmesi için gerekli olan kurumsal koşulları sağlayan sivil haklar ve siyasal özgürlüklerdir. *Adil fırsat eşitliği ilkesi*, insanlara yeteneklerine göre ilgili mevki, makamlara gelebilmeleri için gerekli olan fırsatları sağlamayı hedeflemektedir. *Fark ilkesi*, sosyoekonomik eşitsizliklerin en az avantajlı olanların azami yararına olacak şekilde düzenlenmesini gerektirmektedir. Rawls, eşit temel özgürlükler ilkesine

²⁰ John Rawls, "The Basic Liberties and Their Priority," *Tanner Lectures on Human Values*, vol. III, ed. S. McMurrin, University of Utah Press, Salt Lake City 1982, s. 5.

John Rawls'un İnsaf Olarak Adalet Teorisi'nin Eleştirel Bir Değerlendirmesi
Enes ERYILMAZ

mutlak öncelik, fark ilkesine karşı adil fırsat eşitliği ilkesine de *görece* öncelik vermiştir. Adalet ilkeleri bu hiyerarşi içerisinde çalışmaktadır. Görüldüğü üzere Rawls, faydacı adalet anlayışında mümkün olan, vatandaşların temel özgürlüklerinin daha fazla sosyal ve ekonomik menfaat için fedâ edilmesini önlemeyi amaçlamaktadır. Rawls, bu şartlar altında, sosyoekonomik yapının en az şanslı olanların en çok faydasına olacak şekilde organize edilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu ilkeler toplumun temel yapısına uygulandığında Rawls, demokratik eşitlik anlayışının sağlanacağına inanmaktadır. Böylece vatandaşlar, sivil haklardan ve siyasal özgürlüklerden eşit bir şekilde faydalanacak, meslek ve mevki sahibi olabilecek ve sosyal iş birliği sisteminden yeteneklerine ve motivasyonlarına göre adil paylarını alabilecektir.

Eşit temel özgürlükler ilkesi, temel özgürlüklerin dağıtımını şekillendirmektedir. *Adil fırsat eşitliği ilkesi* fırsatların dağıtımını belirlemekte; *fark ilkesi* de mevki, makamların yetkilerini, sosyoekonomik menfaatlerin ve kaynakların dağıtımını düzenlemektedir. Sonra bütün bu ilkelerin uygulanması da özsaygının sosyal temellerini teminat altına almaktadır. Dolayısıyla Rawls'a göre, birincil sosyal değerler kümesi temel özgürlükler, fırsatlar, kaynaklar ve özsaygının sosyal temellerinden oluşmaktadır. Bunlar insanların ahlaki yetilerini geliştirmesi ve gerçekleştirilmesi için gereklidir. Bundan dolayı her vatandaşın kendi iyi anlayışını takip etmesi için daha fazla *birincil değerler* istediği kabul edilmiştir. Rawls'un teorisinde birincil değerlere, en kötü sosyoekonomik durumda olan grubu belirlemek ve birincil değerler endeksi aracılığıyla alternatif temel yapılar arasında kişilerarası karşılaştırmalar yapmak için gereksinim duyulmaktadır.

Lakin, Rawls'un teorisinin eleştirel değerlendirilmesi hem birincil sosyal değerler kümesinin hem de adalet ilkelerinin bütün toplumlara hitap etmediğini ortaya koymaktadır. Çünkü sosyal değerlerin anlamları toplumlara ve kültürlere göre değişmektedir. Bu nedenle, Rawls'un birincil değerler kümesi ve adalet ilkeleri tüm zamanlarda ve mekanlarda geçerli değildir. Onlar sadece Rawls'un bir topluma uygulanabilir. İlâveten Rawls, tepeden inme felsefi bir yaklaşıma sahip olduğu için teorisini bağlama karşı duyarsız, tekdüze ve antidemokratik bir karakterdedir. Ayrıca, Rawls eşitlikçi bir eğilimle temel yapıya odaklanmakta, ancak bireylerin seçimlerini eşitlikçi olmayan bencil arzuların insafına bırakmaktadır. Rawls bir taraftan, en az şanslı grubun avantajlarını kamusal kurumlar aracılığıyla en üst düzeye çıkarmak isterken; diğer taraftan bireyler, kişisel seçimleriyle kendi kazançlarını en üst düzeye çıkarmak için çalışmaktadır. Bu nedenle, insaf olarak adaleti başarısız kılan, kamusal kurumlar ile özel tercihler arasındaki bu bâriz tutarsızlıktır. Bu şekilde, Rawls'un eşitlikçi bir toplum oluşturması mümkün değildir.

Görüldüğü üzere insaf olarak adaletin dâhilî çelişkileri liberal karakterinden (özellikle kamusal/özel alan ayrımından) kaynaklanmaktadır. Rawls kamusal alana/kurumlara odaklanır; ancak özel alanı ihmal eder: Özel alanda vatandaşların kendi çıkarının peşinde koşmalarına izin verir. Lakin, bir adalet teorisi özel alanı görmezden gelemez. Feministlerin söylediği gibi “kişisel olan siyasaldır.” Dolayısıyla, özel alan da adalet ilkeleriyle yönetilmelidir. Özel alanın ilkeleri farklı olabilir, ancak kesinlikle özel alan için de bazı adalet ilkeleri gerekmektedir. Aksi takdirde, adil bir toplumun ortaya çıkması mümkün değildir. Dahası, Rawls'un siyasal liberalizmi kapsamlı doktrinleri özel alana atfederken siyasal adalet anlayışını kamusal alana yüklemektedir. Bununla birlikte, Rawls *modus vivendi*'yi aşmak istiyorsa felsefi liberalizmi benimsemeli; ancak siyasalda *felsefi* liberalizmi benimserse kendi *siyasal* liberalizm düşüncesiyle çelişecektir (çünkü o metafizik olanı değil siyasalı içermektedir). Böylece liberal, bir tartışmada kendi tarafını tutamayacaktır (*liberalizm paradoksu*). Bundan dolayı Rawls, insaf olarak adalet teorisinde siyasal istikrarı koruyamaz.

Her ne kadar Rawls, insaf olarak adalette metafizik, epistemolojik ve metaetik tartışmalardan uzak durmak istese de bu tartışmalardan kaçmamıştır. Bu adaletin doğasından kaynaklanmaktadır. Adalet, metafizik, metaetik ve etik temeller olmadan incelenemez. Herhangi bir adalet teorisi, bazı metafizik, metaetik ve etik varsayımlar üzerine kuruludur. Başka bir deyişle, *siyaset teorisi metafizik, metaetik* ve dahi *etik* olmadan ele alınamaz. Ancak bu şekilde, adaletin temel normatif ilkeleri hakkında ortak bir anlaşma zeminini bulunabilir. Aksi takdirde, şu an yaşadığımız dünyada olduğu gibi “savaş halinden” çıkmamız pek mümkün gözükmemektedir.

John Rawls'un İnsaf Olarak Adalet Teorisi'nin Eleştirel Bir Değerlendirmesi
Enes ERYILMAZ

KAYNAKÇA

- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul 2010.
- Cohen, G. A., *If You're an Egalitarian, How Come You're So Rich?*, Harvard University Press, Cambridge, MA 2000.
- Daniels, Norman, *Justice and Justification: Reflective Equilibrium in Theory and Practice*, Cambridge University Press, New York 1996.
- Efendi, Mütercim Âsım, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, İstanbul, h. 1250.
- Eryılmaz, Enes, *A Critical Assessment of John Rawls's Theory of Justice as Fairness*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Forst, Rainer, *Contexts of Justice: Political Philosophy beyond Liberalism and Communitarianism*, Çev. John M. M. Farrell, University of California Press, Berkeley 2002.
- Freeman, Samuel, *Justice and the Social Contract: Essays on Rawlsian Political Philosophy*, Oxford University Press, New York 2007.
- Habermas, Jürgen, "Reconciliation Through the Public Use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism," *The Journal of Philosophy* 92/3, March 1995, ss. 109-131.
- Nozick, Robert, *Anarchy, State, and Utopia*, Basic Books, New York 1974.
- Nussbaum, M., Sen, A., Eds., *The Quality of Life*, Clarendon Press, Oxford 1993.
- Pogge, Thomas, *Realizing Rawls*, Cornell University Press, Ithaca 1989.
- Rawls, John, *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1971.
- Rawls, John, "Distributive Justice," *Collected Papers*, Ed. Samuel Freeman, Harvard University Press, Cambridge, MA 1999, ss. 130-153.
- Rawls, John, *Justice as Fairness: A Restatement*, Ed. Erin Kelly, Harvard University Press, Cambridge, MA 2001.
- Rawls, John, *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York 1993.
- Rawls, John, *Siyasal Liberalizm*, Çev. Mehmet Fevzi Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.
- Rawls, John, "The Basic Liberties and Their Priority," *Tanner Lectures on Human Values*, Vol. III, Ed. S. McMurrin, University of Utah Press, Salt Lake City 1982, ss. 3-87.
- Rawls, John, *The Law of Peoples*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1999.
- Raz, Joseph, "Facing Diversity: The Case of Epistemic Abstinence," *Philosophy & Public Affairs* 19/1, Winter 1990, ss. 3-46.
- Sen, Amartya, *The Idea of Justice*, Harvard University Press, Cambridge, MA 2009.
- Walzer, Michael, *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*, Basic Books, New York 1983.